

Liliia Kharchuk

PRESENTATION OF THE UKRAINIAN ELECTRIC POWER ENGINEERING TERMINOLOGY IN NATIONAL LEXICOGRAPHY IN THE END OF THE 20th – BEGINNING OF THE 21st CENTURY

The lexicographical study of the Ukrainian electric power engineering terminology at the present stage of its development is analyzed and outlined. The characteristics of national explanatory and translation dictionaries that contain the terms of the electric power engineering industry is proposed in this study.

It is observed that from 1991 till now the Ukrainian electric power engineering terminology terminological system is at the stage of development, revival and revitalization of terminological searches. This creates a possibility to observe activation in the publication of a significant number of qualitative dictionaries, providing both teaching of professional disciplines in the Ukrainian language and the creation of Ukrainian educative literature. The analyzed lexicography of the present indicates the existence in Ukrainian terminology of a number of valuable and closely related to the electric power industry lexicographic works, which, to a greater or lesser extent, contain electric power engineering terms that serve the electricity industry with a clearly expressed own terminology.

Particularly the specific dictionaries that were published in the end of the 20th – beginning of the 21st century, namely, *Brief Russian-Ukrainian Electric Power Engineering Dictionary: 5000 terms* created by a team from Lviv Polytechnic National University (Lviv, 1990); *Russian-Ukrainian Scientific and Technical Dictionary* by V. Perkhach, B. Kinash (Lviv, 1997); *Russian-Ukrainian Explanatory Thermal Power Dictionary* edited by J. Misak, M. Kruk (Lviv, 2001); *Explanatory Russian-Ukrainian-English dictionary on Energy. Basic terms: over 3500 terms* edited by A.A. Rudnik (Kharkiv, 1999); *Ukrainian-Russian-English-French Explanatory Dictionary of Basic Terms in Power Engineering and Electrical Engineering* edited by E.S. Emelyanova (Kharkiv, 2012) is analyzed.

The research once again showed that modern series of terminology dictionaries should be supplemented by a narrow-sector electric power engineering dictionary of explanatory type. This will promote compliance with standards, unification of Ukrainian electric power engineering terminology, and will prevent divergences in existing normative documents.

Key words: Ukrainian electric power engineering terminology, lexicography, terminological dictionaries of the interpretative and translated types.

УДК 811.161.2:81'27

Т.В. ЦИМБАЛЮК-СКОПНЕНКО

м. Київ, Україна

ФРАЗЕОГРАФІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ДИВЕРГЕНЦІЯ В ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проаналізовано процеси закріплення терміна фразеографія в українській лексикографічній традиції та мовознавстві. Показано, що тривалий час у науковій літературі лексему лексикографія вживали для позначення розділу лінгвістики, в межах якого

© Т.В. ЦИМБАЛЮК-СКОПНЕНКО, 2019

за допомогою певних методів описують і лексеми, і фразеологізми, хоч ці одиниці мають різну природу. Постання фразеології як окремої наукової галузі автоматично не призвело до закріплення терміна *фразеографія* у вітчизняному науковому дискурсі. Констатовано, що немає жодних підстав для позначення терміном *лексикографія* всієї сукупності наукових підходів, пов'язаних із фразеографічним описом. В українській лінгвістиці потрібно чітко розмежувати терміни *лексикографія* та *фразеографія*, оскільки за ними впродовж останнього часу закріпився різний семантичний обсяг понять.

Ключові слова: українська мова, термінологія, лексикологія, фразеологія, лексикографія, фразеографія, лексема, фразеологізм.

Традиційно в лінгвістиці термін *дивергенція* використовують у глотогонії та діалектології для того, щоб позначити розходження певних ідіомів. Проте розглядану одиницю стали застосовувати в ширшому контексті, адже вона позначає процес і наслідок, викликані розходженням ознак і властивостей предметів, – те, що зрештою приводить до поділу раніше нерозрізняваного, а отже, й до появи нових уявлень про світ. У словотворенні *дивергенцію* розуміють як диференціацію спільнокореневих похідних за змістом або особливостями їхнього вживання [11; 8]. Дослідники також оперують поняттям «семантичної дивергенції» – розходженням змістової будови похідних одиниць за певними семантичними нюансами, що показує їхню семантичну нетотожність [7, с. 3]. *Фразеографія* – умовно похідна одиниця від лексеми *лексикографія*, радше треба говорити про створення першого терміна за моделлю другого. Проте в цій статті головна увага буде зосереджена не на дериваційних чи етимологічних характеристиках згаданих лексем, а власне на «вконституванні» *фразеографії* як терміна. Незважаючи на досить тривале вживання цього поняття в науковому дискурсі, процес його закріплення ще й досі триває.

Найновіший академічний «Український орфографічний словник» (2009) не фіксує лексеми *фразеографія*. Не знаходимо вокабули *фразеографія* і в останньому виданні енциклопедії «Українська мова» (2007), академічному «Російсько-українському словникові» (2014), не розглянуто цього поняття у відомому університетському підручнику «Сучасна українська літературна мова» за редакцією А.П. Грищенка (1997), не знає його й підручник для вишів «Курс сучасної української літературної мови» М.А. Жовтобрюха та Б.М. Кулика (1972), що був найвпливовішим посібником з української мови в радянську добу. Без цього поняття обходиться академічне видання «Сучасна українська літературна мова» за редакцією І.К. Білодіда (1973). У монографії В.М. Білоноженко й І.С. Гнатюк «Функціонування й лексикографічна розробка українських фразеологізмів» (1989), що сформулювала методологічні засади для створення першого великого академічного «Фразеологічного словника української мови» (1993), зосереджено увагу на *лексикографічному* опрацюванні фразеологічних одиниць. Приклади такого типу можна множити й множити. Це певною мірою нагадує давню традицію розглядати фразеологію як частину лексики, що тривалий час панувала, а подекуди й тепер домінує, у навчальній і науковій літературі. Скажімо, у згаданому підручнику М.А. Жовтобрюха та Б.М. Кулика (1972) фразеологічні та паремійні одиниці (як елементи одного мовного рівня) розглянуто в розділі «Лексика і фразеологія», а фразеологічні й паремійні кодекси – у трьох абзацах параграфу «Джерела української фразеології» [5, с. 77]. В академічній «Сучасній українській літературній мові»

за редакцією І.К. Білодіда (1973) фразеологічну й паремійну проблематику (і термінологічні одиниці як невід'ємну частину фразеології) розглянуто на 101 сторінці (автор – Л.Г. Скрипник), а лексикології присвячено 330 сторінок. У щойно згаданому виданні в розділі «Лексикографія» (автор – Л.С. Паламарчук) тільки зазначено, що існують фразеологічні словники, а в покликаннях наведено інформацію про вихід у світ «Російсько-українського і українсько-російського фразеологічного словника» І.С. Олійника, М.М. Сидоренка (1971) та «Словника українських ідіом» Г.М. Удовиченка (1968) без подальшої деталізації [12, с. 293, 310]. Кілька фразеологічних кодексів згадано в підручнику «Сучасна українська літературна мова» (1997) за редакцією А.П. Грищенка (параграф «З історії української лексикографії», автор – А.П. Грищенко) без докладного розгляду [13, с. 252].

У філологічних традиціях деяких сусідніх країн термін *фразеографія* можна виявити в підручниках для університетів уже на початку 90-х років минулого століття. Скажімо, в підручнику «Білоруська мова» (1991) за редакцією М.С. Явневича окремий розділ видання має назву «Лексикографія та фразеографія», перший параграф до якого названо «Предмет і завдання лексикографії та фразеографії» [2, с. 59 – 81]. На думку Е.Д. Блінової, автора згаданої частини цього видання, фразеографія – це «розділ мовознавства, що систематизує фразеологічні одиниці, вивчає теорію й практику складання фразеологічних словників. Завдання фразеографії – тлумачення фразем, їхня граматична й стилістична характеристика, показ варіантності компонентів, етимологізування фразем, складання фразеологічних словників і довідників» [2, с. 59]. Аналізований підручник, створений у пізньорадянську добу, розрахований на студентів, які вивчають російську мову та літературу в університетах Білорусі. Якщо порівняти засади білоруського посібника зі згаданою працею за редакцією А.П. Грищенка (1997), що побачив світ уже в якісно інший період розвитку науки, то порівняння буде не на користь українського підручника. Щоправда, не можна сказати, що послідовне розмежування фразеології та лексикографії запанувало в білоруській навчальній літературі цілком. Наступне покоління дослідників у навчальній літературі не уникло сплутування лексикографічної та фразеографічної проблематики. Наприклад, виданий через 20 років після появи праці за редакцією М.С. Явневича підручник «Сучасна білоруська мова» (2011) для студентів спеціальності «Початкова освіта» подає тільки розділ «Лексикографія», у якому розглядає й фразеографічну проблематику, а втім досить побіжно. Власне кажучи, у цьому виданні всі відомості про предмет нашого зацікавлення зведені до згадки про фразеологічний словник як окремий тип видань із наведенням стислої інформації про найпомітніші білоруські фразеологічні словники.

У навчальному посібникові В.П. Жукова та А.В. Жукова «Російська фразеологія» (2006) останній розділ має назву «Російська фразеографія», до якого ввійшли два параграфи «З історії російської фразеографії» та «Про граматичний словник фразеологізмів» [6, с. 355 – 386]. В.П. Жуков, автор розділу, зауважує, що фразеографія – це «особливий розділ лексикографії, у виданні якого перебувають питання теорії та практики складання фразеологічних словників» [6, с. 355]. На думку дослідника, більша частина проблем фразеології «(про сутність фразеологізму, про межі й обсяг фразеології, системні відношення в

галузі фразеології, природу фразеологічного значення та семантичних властивостей його складників, парадигматику фразеологізмів, способи фразеотворення та відфразеологічного словотворення, морфологічну та синтаксичну характеристику фразеологічних одиниць тощо) так чи так дістає своє *лексикографічне* (письмівка наша. – Т. Ц.-С.) вираження та заломлення» [6, с. 355]. При цьому лінгвіст твердить, що вади фразеологічної теорії впливають і на рівень фразеографії. У виданні, крім стислої характеристики фразеологічних словників російської мови, подано фрагменти з найповажніших фразеографічних кодексів російської мови, що унаочнює для користувача наведені характеристики.

Для того щоб удаватися до детального аналізу філологічних традицій інших східнослов'янських народів у цій галузі, потрібно мати ширше завдання, яке ми ставимо перед собою. Утім навіть щойно наведені приклади з білоруських і російських джерел дуже показові, бо свідчать, що термін *фразеографія* і в Білорусі, і в Росії не став аксіоматично вживаним, часто його грані окреслені досить умовно. Наприклад, у білоруському виданні фразеографія розглянута як «розділ мовознавства», а в російському – як «особливий розділ лексикографії», тобто для В.П. Жукова та А.В. Жукова фразеографія ще залишається в межах лексикографії. Певною мірою це нагадує історію з поширенням терміна *фразеологія*. Як відомо, основи фразеології як науки були вперше закладені в працях французьких авторів, передусім у «Французькій стилістиці» Ш. Баллі (перше видання 1909). Проте ще у 80-х роках ХХ ст. термін *фразеологія* у французькій лінгвістиці був рідкісним і «фразеологія як наука розроблялася кволо», а «до 1970-х років слова *фразеологія*, *фразеологічний* у значенні, що нас цікавить, майже не вживалися, і тільки в останні 15 років (відлік варто вести до 1988 р. – Т. Ц.-С.) воно починає потрапляти до словників, можливо не без впливу інших мов, зокрема російської, актуалізується це значення слова» [3, с. 160 – 161].

Не зовсім зрозуміло, чому новітні університетські підручники й досі проблематику фразеографії розглядають як допоміжну в межах лексикографії. Скажімо, університетський підручник «Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика» за редакцією А.К. Мойсієнка (2013) із 340 сторінок власне лексикографії відводить 19, із яких фразеологічним словникам присвячено загалом півсторінки. О.М. Сидоренко, автор цього підрозділу, подає тільки перелік найпомітніших фразеологічних словників української мови, не заглиблюючись ні в теорію, ні в практику фразеографічного опису ФО. Викликає подив, чому в цій частині тексту згадано словник епітетів як приклад фразеографічного кодексу [14, с. 221]. Доцільність зарахування синтетичних праць паремійно-фразеологічного типу («Галицько-руських народних приповідок» І. Франка, «Українських приказок, прислів'їв і такого іншого» М. Номиса) до «класики фразеологічної фразеографії» [там само] залишаємо осторонь дискусії, зважаючи на її окремих дискусійний потенціал.

На високому теоретичному й практичному рівні написано навчальний посібник «Фразеологія сучасної української мови» (2007) В.Д. Ужченка та Д.В. Ужченка. До 17-го розділу, названого «Українська фразеографія», увійшло три параграфи («Збір і систематизація фразеологізмів», «Основні фразеологічні словники літературної мови», «Інші види фразеологічних словників»). Автори не порушують теоретичних проблем фразеографії, але докладно характеризують основні етапи становлення цієї галузі лінгвістики, зосереджуючись

на ґрунтовному й високофаховому аналізові знакових фразеологічних словників української мови (як прескриптивних, так і дескриптивних). Дослідники справедливо зауважують, що «слово і фразеологізм – якісно неоднакові мовні одиниці, у них різні параметри лексикографічної розробки» [15, с. 404], що відповідно вимагатиме й неоднакового теоретичного й практичного осмислення матеріалу. «Для показу динаміки ФО необхідні опис і характеристика ФО у відносно обмежені періоди функціонування мови, тобто фразеологічні словники певної епохи», – до цього постулату нічого додати. Проте на сучасному етапі розвитку української фразеографії це завдання поки що не виконане. Тільки після створення фразеологічних словників, що будуть описувати фразеологічний арсенал окремих великих періодів розвитку української мови, можна буде говорити про можливість приступити до розв'язання згаданого завдання. Ясна річ, за умов теперішнього розвитку авторської лексикографії та фразеографії до цього ще дуже далеко. Значення фразеографічної праці – і прескриптивного, і дескриптивного типу – цілком залежить від засад її створення, бо «що ширше усвідомлене завдання фразеологічного словника і що чіткіший його задум, то більшою може бути його роль як джерела під час подальших лінгвістичних узагальнень» [1, с. 3].

Як бачимо, майже впродовж усієї другої половини ХХ ст. у мовознавчих працях, що помітно впливали на загальний рівень вітчизняної філологічної думки, лексикографія неначе застує побачити окремішність проблематики фразеографічного опису. Проте поступово складалася традиція розглядати практику фіксації фразеологізмів у словниках як окрему галузь. Сучасні пошукові системи в Інтернеті подають відомості, що в цій мережі виявлено *понад тисячу* документів українською мовою, у складі яких уживане слово *фразеографія*. Певна річ, це не може бути прикладом частотності вживання цієї лексеми, а проте такий факт свідчить, що в сучасному науковому світі наростає критична маса для розуміння фразеографії як окремої наукової галузі. Якихось вагомих аргументів проти такої тенденції виявити не вдалося, хоч у новіших університетських посібниках інформацію про фразеографію здебільшого подають у розділі «Фразеологія» або наприкінці «Лексикології» (як-от у підручнику за редакцією А.П. Грищенка [13, с. 252], а при цьому лексикографія як окрема галузь, не в межах лексикології, уже давно закріпилася в навчальній і науковій літературі. І це звучить до певної міри парадоксально, адже *саме з фразеографії* (щоправда, у симбіозі з лексикографією) починалася не тільки новітня українська фразеологія як наука, опис фразеологічних одиниць був одним із найперших завдань українського словникарства взагалі.

Принагідно зауважимо, що термін *словникарство* найчастіше використовують у значенні 'лексикографія' (СУМ, ІХ, с. 367). Оскільки традиція нерозрізнення власне лексикографії та фразеографії дуже міцна, то було б доцільно (і просто зручно) саме це українське слово вживати на означення синтетичного розуміння двох розглянутих галузей філології як пов'язаної єдності: л е к с и к о г р а ф і ї (теоретичної та практичної) та ф р а з е о г р а ф і ї (також теоретичної та практичної). Якщо прийняти таку пропозицію, тоді відпаде драстична конфронтація між лексикографією та фразеографією, нерозрізнення яких зумовлює багато непорозумінь. Наша ідея закріпити таке значення базована на давній традиції сприйняття фразеографії та лексикографії як однієї

галузї. По-друге, сама лексема *словникарство* цілком узгоджується зі словотвірними моделями української мови й має прозору внутрішню форму. Як відомо, одиницю *словникар* у значенні 'лексикограф' фіксує Словник Є. Желехівського (1886) (СЖ, II, с. 885), але цієї лексеми не мають у своєму реєстрі ані Грінченків словник, ані «Російсько-український словник» за редакцією С. Єфремова та А. Кримського (1924 – 1933). Похідних одиниць також не виявлено. Найвідоміші словники 20-х – 30-х років ХХ ст. засвідчують тільки лексеми *лексикограф*, *лексикографія* (наприклад, «Правописний словник» Г. Голоscopicевича (1929). «Українсько-російський словник» в шести томах за редакцією І.М. Кириченка подає в реєстрі тільки одиницю *словникар* без ілюстрації (УРС, V, с. 377), хоч у цьому виданні в багатьох випадках до вокабул у статтях наведено розлогі цитати з української публіцистичної та художньої літератури.

Навряд чи можна визнати цілковиту рацію за О.М. Демською, яка обстоює думку, що словникарство – «це, по-перше, практика укладання словників, по-друге, словники певної мови різного типу і статусу і, по-третє, словникова індустрія», а лексикографія – «це доцільно організоване знання, що дає цілісне уявлення про все різноманіття питань та завдань, пов'язаних зі словниковим описом мови, або, ширше, словниковим осмисленням мовної картини світу» [4, с. 22 – 23]. Свою позицію дослідниця обґрунтовує тим, що слово *словникарство* та «його варіанти» (лінгвіст має на увазі одиницю *словництво*) уживані в працях відомих українських мовознавців (І. Огієнка, О. Горбача (*словництво*), Б. Галаса, В. Німчука (*словникарство*) [4, с. 22]. Проте маємо сумнів, чи коректно вважати одиницю *словництво* варіантом *словникарства*, адже лексема *словництво*, цілком можливо, старша за своїм походженням, а *словникарство* з'являється в українській літературі тільки по Другій світовій війні. *Словництво* зі значенням 'лексикографія' вживав І. Огієнко у своїй «Історії української літературної мови» [10, с. 245], наявна така вокабула в «Енциклопедії українознавства» (ЕУ, 8, с. 2896 – 2899) (автор реєстрової статті – О. Горбач). У такому ж значенні використовував цей термін і З. Кузеля [9, с. 324 – 326]. Не вдаючись у детальний аналіз багатьох інших джерел, зауважимо, що ще в середині ХХ ст. *словництво*, *лексикологія* та *лексикографія* часто вживані як лексичні дублети. Пор.: «З 1948 р. на еміграції *лексикологічну* (письмівка наша. – Т. Ц.-С.) роботу зосереджено в Інституті Української Мови НТШ під керівництвом Я. Рудницького, що з 1942 р. працює над етимологічним словником укр. мови» (ЕУЗ, с. 326). Ю. Шевельов також уживає лексему *словництво* в значенні 'лексикографія' [16, с. 68]. Потребу в розмежуванні *словникарства* та *лексикографії* О.М. Демська аргументує потребою розрізняти власне теоретичну та практичну лексикографію. У Л.М. Полюги теоретичну лексикографію названо *науковою*, у польській традиції – *металексикографією* [4; 15 – 23]. «Аналогічне термінопонятійне розмежування пропонує французька традиція, розрізняючи науку лексикографію <...> і лексикографічну практику» [цитовано за: 4, с. 23]. Наповнити різним семантичним обсягом одиниці *лексикографія* та *словникарство* – у такому варіанті, як пропонує О.М. Демська – на сучасному етапі розвитку української лексики й термінології навряд чи можна, бо це призведе до остаточного змішування понять *фразеографія* та власне *лексикографія*, що вкрай небажано. Можливо, найліпше закріпити за згаданими одиницями такі значення (подаємо схематично): *словникарство* = *лексикографія*

+ фразеографія; лексикографія = теоретична лексикографія + практична лексикографія; фразеографія = теоретична фразеографія + практична фразеографія. Лексему *словництво* доречно вживати рідше, оскільки вона має менший словотвірний потенціал.

Отже, спираючись на досягнення вітчизняної фразеологічної науки, потрібно послідовно в усіх сучасних мовознавчих дослідженнях і навчальній літературі розмежовувати *фразеографію* та *лексикографію* як терміни, що позначають нетотожні поняття.

1. Бабкин А.М. Лексикографическая разработка русской фразеологии. Москва, 1964.
2. Беларуская мова: Вучэбны дапаможнік. Мінск, 1991.
3. Гак В.К. Фразеология, образность и культура. *Советская лексикография*. Москва, 1988. С. 159 – 169.
4. Демська О. Вступ до лексикографії: навч. посібник. Київ, 2010.
5. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Київ, 1972.
6. Жуков В.П., Жуков А.В. Русская фразеология. Москва, 2006.
7. Карпіловська Є., Кочерга О., Мейнарович Є. Семантична дивергенція українських термінотворчих моделей у природничих науках. Львів, 2006. № 559. С. 3 – 6.
8. Колібаба Л.М. Дивергентні відношення у сфері віддієслівного іменникового словотвору: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2005.
9. Кузеля З. Лексикологія. *Енциклопедія українознавства: Загальна частина*; репринтне видання. Київ, 1994. С. 324 – 326.
10. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Київ, 1995.
11. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ, 2003.
12. Сучасна українська літературна мова: лексика і фразеологія. Київ, 1973.
13. Сучасна українська літературна мова. Київ, 1997.
14. Сучасна українська мова: лексикологія; фонетика. Київ, 2013.
15. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. Київ, 2007.
16. Шерех Ю. Нариси сучасної української літературної мови. Мюнхен, 1951.

Tetiana Tsybaliuk-Skopnenko

FRAZEOGRAPHY AND LEXICOGRAPHY: DIVERGENCY IN TERMINOLOGY

The article analyzes the processes of fixing the term phraseology in the Ukrainian lexicographic tradition and linguistics. It has been shown that for a long time in the scientific literature lexicography was used to refer to the section of linguistics, within which certain lexemes and phraseologisms are described by certain methods, although these units have different nature. The formation of phraseology as a separate scientific field did not automatically lead to the term fixation in the national scientific discourse. It is stated that there is no reason to indicate the term lexicography the whole set of scientific approaches related to the phraseological description. In Ukrainian linguistics, the terms of lexicography and phraseology need to be clearly distinguished, since they have recently been entrenched with a different semantic scope of concepts. Only after creating phraseological dictionaries that will describe the phraseological arsenal of individual major periods of development of the Ukrainian language can be talked about the opportunity to begin to solve this problem. Clearly, under the current conditions of author's lexicography and phraseology, this is still far away.

К е у о р д с : Ukrainian language, terminology, lexicology, phraseology, lexicography, phraseography, lexeme, idiom.